

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרקים ראשון - שלישי

הלכות קריאת שמע

סוגיה נז: דיני צוואה לקריאת שמע (2): דיני הרחקה

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה נז: דיני צואה לקריאת שמע (2): דיני הרחקה

**

רקע

- סוגייתנו עוסקת בגדרי הרחקה מצואה, ומלמדת שדין הרחקה מורכב משלושה גורמים:
- הרחקה ממקום שיש בו צואה.
 - הרחקה מראיית צואה.
 - הרחקה מריח של צואה.

מקורות

- גמ' כה. "אתמר ריח רע שיש לו עיקר... ולא כנגד צואת כלבים בזמן שנתן עורות לתוכן"
 - גמ' כב: "מתני' היה עומד בתפלה... הא דאפשר הא דלא אפשר"
 - גמ' כו. "כמה ירחיק מהן ומן הצואה ארבע אמות... וכן לתפלה"
- רי"ף טז-טז: "איתמר ריח רע שיש לו עיקר... כל זמן שיש בתוכן עורות"
 - תלמידי רבינו יונה טז: ד"ה ואם
 - רא"ש סי' מו, "...לא פליגא אידך ברייתא עליה"
 - רשב"א כה. ד"ה היה
 - רא"ה ד"ה איתמר ריח רע שיש לו עיקר, ולא כנגד אשפה שריחה רע.
- רמב"ם הל' קריאת שמע פ"ג הל' ח-ט, יב, והשגת הראב"ד
- שו"ע סי' עט סע' א-ג, ומשנה ברורה [מומלץ ללמוד את ההקדמה של הביאור הלכה]
 - סי' עו סע' א, ומשנה ברורה

חדושי הרשב"א ברכות כה. ד"ה היה מקום

היה מקום גבוה עשרה או נמוך עשרה יושב בצדו וקורא קריאת שמע, פירוש והוא שלא יראה הצואה, הא ברואה לעולם אסור וכדמסיים ואזיל ואם לאו מרחיק מלא עיניו. אלא דקשיא לי דלא הוה ליה למתני אלא אם לאו מרחיק ד' אמות, דכל שאינו רואה בהרחקת ד' אמות סגי ליה, ואי ברואה אפילו גבוה או נמוך 'אסור. ויש לומר דהכי קאמר אם גבוה 'או נמוך 'י יושב בצדו וקורא הואיל ואינה במקומו ממש ואינו רואה שגובה המקום או עומקו גורם לו שאינו רואה אותה, אבל אם היא כנגדו אף על פי שיש סבה אחרת שאינו רואה אותה כל שהוא במקום שיכול לראותה לא יקרא עד שירחיק ממנו עד כמלא עיניו, וילפנא לה מהא דגרסינן בירושלמי [פ"ג ה"ה (כו):], אמר רב חסדא: מסוף ריח רע ד' אמות, הדא דתימא לאחריו אבל לפניו עד מקום שעניו רואה, כהדא רבי לא וחבריא הוו יתבין קומי פונדקיא ברמשא, אמרי: רבי, מהו מימר מילא דאורייתא? אמר לון: מכיון דאלו הוה ביממא הויא חמיין מה קומינן ברם כדון אסור.

עוד קשיא לי, כל שהוא חוץ לד' אמות אף על פי שהוא רואה אותה למה לא יקרא את שמע, דהא לגבי צואה לא הקפידה תורה אלא במחנך קדוש, וכל שהוא חוץ לד' אמותיו אינה במחנהו, ומחנהו קדוש הוא, ואי משום 'לא יראה כך', ההוא בערוה ממש מוקמינן לה, וכדאמרין לקמן [ע"ב] צואה

בעששית מותר לקרות קריאת שמע כנגדה, ערוה בעששית אסור לקרות קריאת שמע כנגדה, מאי טעמא צואה בכסוי תליא מילתא דכתיב [דברים כג, טו] 'ושבת וכסית את צאתך', אבל ערוה 'לא יראה בך ערות דבר' אמר רחמנא, והא מתחזיא. והיינו נמי טעמיה דרב הונא דלעיל [כד, ב] דאמר במהלך במבואות המטונפות שמותר לקרות קריאת שמע, ואף על פי שהוא מהלך תוך ארבע אמותיה ואפילו רואה אותה דלא חלק, משום דלא הקפידה תורה אלא במחנה, וכל שהוא מהלך אין כאן מחנה לדעת רב הונא, וקרא תרתי קאמר, 'והיה מחנך קדוש' וכן 'לא יראה בך ערות': ויש לומר בזה דלכולי עלמא מדערבינהו רחמנא וכתבינהו, אתרווייהו קאמר שלא יראה, דלא חלקן הכתוב ב'והיה מחנה קדוש' אלא כדי להתיר לקרות קריאת שמע תוך ארבע אמותיה של ערוה, אבל בראייה כאן וכאן אסור, אלא שגלה לך הכתוב שאין ההקפדה בראיית צואה אלא כשהיא מגולה, הא כל שהיא מכוסה שרי דכתיב 'ושבת וכסית את צאתך', והיינו צואה בעששית, דתרתיה בעינן, או מחנהו ונראית מגולה אפילו לאחרים, או שלא במחנהו ונראית לו ממש, הא במכוסה ממנו ומכל אדם שרי ואפילו תוך ארבע אמותיו, והיינו צואה בגומא וסנדלו מונח עליה. ומקום גבוה ונמוך 'דשרי לפי שאינה נראית לו ממש, ואינה במחנהו, לפי שכל מקום גבוה 'או נמוך עשרה רשות בפני עצמו הוא ואינו מחנהו, וכל שהוא חוץ למחנהו כל שאינה נראית לו ממש מגולה אינו אסור, אף על פי שנראית מגולה אצל אחרים, וכדאמרין לעיל [כב, ב] מהלך ד' אמות וזורקה לאחוריו, וכל שהיא מכוסה ממנו ומכל אדם ואפילו בעששית ואפילו תוך ארבע אמותיו מותר, דהא גלה הכתוב דבכסוי תליא מילתא, כנ"ל.

רא"ה ד"ה איתמר ריח רע, ולא כנגד אשפה שריחה רע
איתמר ריח רע שיש לו עיקר. פירוש, כגון צואה מכוסה.

ולא כנגד אשפה שריחה רע, ואם היה שם מקום גבוה עשרה או נמוך עשרה יושב בצדו וקורא. פירוש, כשאין רואה אותה וכשאין שם ריח, וכיון דאין מגיע לו שם ריח והוא רשות חלוק לעצמו, דאיכא מחיצה עשרה, מותר לו לקרות בסמוך לאלתר, הא היכא דליכא רשות חלוק ואפילו מכוסה ואין שם ריח צריך להרחיק ארבע אמות דבעינן מחניך קדוש...

הסבר הסוגיה

לא יקרא אדם קריאת שמע לא כנגד צואת אדם... ואם היה מקום גבוה עשרה טפחים או נמוך עשרה טפחים יושב בצדו וקורא קריאת שמע, ואם לאו - מרחיק מלא עיניו, וכן לתפלה. ריח רע שיש לו עיקר - מרחיק ארבע אמות ממקום הריח וקורא קריאת שמע. [ברייתא כה].

המשנה [כב:]: אומרת שאין לקרוא קריאת שמע בתוך ד' אמות של צואה, והברייתא מוסיפה שלושה פרמטרים נוספים:

א. הרשות שנמצאת בה הצואה. אם הצואה ברשותו, צריך להרחיק ד' אמות ולקרוא, אם הצואה אינה ברשותו אלא ברשות אחרת [במקום גבוה עשרה או נמוך עשרה] אינו צריך להרחיק ד' אמות.

ב. ראיית הצואה. אם הצואה כנגדו צריך להרחיק מלא עיניו, זאת אומרת למקום שלא ניתן לראות ממנו את הצואה, אם הצואה לאחוריו מרחיק ד' אמות ודין.

ג. ריח הצואה. אסור לקרוא קריאת שמע במקום שיש בו ריח רע, וצריך להרחיק גם מהריח.

החיוב להרחיק ד' אמות ברור. התורה מצוה על קדושת המחנה - "והיה מחניך קדוש". צואה פוגמת בקדושת המחנה, ואוסרת עיסוק בדברים שבקדושה. ד' אמות הן מחנהו של האדם, וחייב אדם להקפיד שבד' אמותיו - ב"מחנהו" - לא תהיה צואה. צואה שנמצאת ברשות אחרת, אינה במחנהו, ולכן מותר לו לעסוק בדברים שבקדושה אפילו שהצואה בתוך ד' אמותיו.

החיוב להרחיק לפניו מלא עיניו אינו ברור. איסור ראייה קיים בערוה, שם נאמר "לא יראה בכך ערות דבר", אך מהיכתי תיתי לחייב גם בצואה להרחיק למקום שאינו רואה את הצואה?

בשאלה זו נחלקו הרא"ש (סי' מן) והרשב"א (כה. ד"ה והיה). הרשב"א מחדש מכח קושיה זו, שיש שני דינים בחיוב הרחקה מצואה [בחיוב הרחקה מערוה יש רק את הדין השני]:

א. "והיה מחניך קדוש" - אסור לעסוק בדבר שבקדושה כשהמחנה אינו קדוש. דין זה מחייב להרחיק ד' אמות מצואה.

ב. "לא יראה בכך ערות דבר" - אסור לעסוק בדבר שבקדושה במקום שרואים ממנו "ערות דבר" - גם ערוה וגם צואה כלולות ב"ערות דבר". דין זה מחייב מהתורה להרחיק מלא עיניו או להחזיר פניו.

הרא"ש חולק, ולדעתו "לא יראה בכך ערות דבר" מתייחס לערוה בלבד, ואיסור הרחקה מצואה נלמד רק מ"והיה מחניך קדוש". החיוב להרחיק מלא עיניו מצואה לפניו הוא או מפני שכל תחום ראייתו הוא בכלל "מחניך" וחובה מהתורה להרחיק, או ש"מחניך" אינו כולל את כל תחום ראייתו והחיוב להרחיק הוא מדרבנן בלבד [הפרי מגדים (סי' עט משבצות זהב סק"א, הדין השני) מעלה את שתי האפשרויות].

המחלוקת בין הרשב"א לבין הרא"ש היא מחלוקת יסודית בדין הרחקה מצואה, ויש ביניהם כמה נפקא מינות:

א. צואה לפניו במקום גבוה עשרה טפחים. לדעת הרא"ש הצואה אינה במחנהו, ולכן אין צריך להרחיק ממנה כלל. לדעת הרשב"א, דין "ולא יראה בכך ערות דבר" אינו קשור למחנהו, והאיסור הוא אף כשהצואה ברשות אחרת.

ב. הרהור בדברי תורה כשצואה כנגדו. מהגמ' במסכת שבת [קנ.] משמע שכשצואה במחנהו אסור גם להרהר בדברי תורה, אך כשרואה ערוה אסור לדבר בדברי תורה ומותר להרהר. לדעת הרא"ש תחום ראייתו נכלל במחנהו, ולכן אסור לו להרהר בדברי תורה כשצואה כנגדו. לדעת הרשב"א תחום ראייתו אינו נכלל במחנהו אלא בדין "לא יראה בכך ערות דבר", ודין זה אסור דיבור ומתיר הרהור [נפקא מינה זו מובאת בפרי מגדים (סי' עט משבצות זהב סק"א הדין השני)].

ג. עצימת עינים כשהצואה כנגדו מחוץ לד' אמותיו. לדעת הרא"ש שכל תחום ראייתו נכלל במחנהו, עצימת עינים אינה מועילה, שהרי מחנהו אינו קדוש. לדעת הרשב"א

שצואה כנגדו מחוץ לד' אמותיו אסורה מדין "לא יראה בך ערות דבר", יכול להיות שעצימת עינים מועילה!¹

נחלקו האמוראים [כה]. בדין ריח של צואה. רב חסדא סובר שמרחיק ד' אמות ממקום שפסק הריח. רב הונא, לפי גרסתנו, סובר: "מרחיק ד' אמות וקורא", ולפי גרסת הרא"ה [ד"ה רב הונא. זו היא גם גרסת הרמב"ם (פ"ג הי"ב)], סובר: "מרחיק עד מקום שכלה הריח וקורא".

נחלקו הראשונים בפסק ההלכה. הרא"ש [סי' מו] וראשונים נוספים פוסקים כרב חסדא, דתניא כוותיה, ומרחיק ד' אמות ממקום שפסק הריח. הרמב"ם [הל' קריאת שמע פ"ג הי"ב] סובר שהברייתא משובשת, שהרי רבא דחה אותה, וחוזרים לכולל, שאין הלכה כתלמיד [רב חסדא] במקום הרב [רב הונא], ומרחיק רק למקום שפסק הריח.

מחלוקת האמוראים נובעת ממחלוקת בהבנת דין ריח רע שיש לו עיקר. רב חסדא סובר, שריח רע שיש לו עיקר הוא כצואה, וכשם שמרחיקים ד' אמות מצואה, כך צריכים להרחיק גם מריחה. רב הונא חולק. לדעתו ריח אינו כממשות של צואה. להבנת רש"י [ד"ה מרחיק ד' אמות], ריח אינו פוגם בקדושת המחנה, ואין צריך להרחיק ממנו, להבנת הרא"ה [ד"ה רב הונא] והרמב"ם [פ"ג הי"ב] הריח פוגם בקדושת המחנה, ולכן צריך להרחיק למקום שכלה הריח.

הראשונים נחלקו מחלוקת נוספת בדין ריח. תלמידי רבינו יונה [טז: ד"ה ואם] מביאים את שיטת רבני צרפת, שאין צריך להרחיק מריח כשהצואה נמצאת ברשות אחרת. הרמב"ם [פ"ג ה"ט. מובא בתלמידי רבינו יונה שם] חולק, ולדעתו צריך להרחיק מריח הנמצא ברשות אחרת. רבני צרפת סוברים שכיוון שמקור הריח ברשות אחרת, מחנהו קדוש ואינו חייב להרחיק מהריח². הרמב"ם סובר שאכן מקור הריח ברשות אחרת, אך הריח נמצא ברשותו, ולכן מחנהו אינו קדוש [לקמן בעמ' 280 נבאר את שיטת הרמב"ם].

סיכום

בהרחקה מצואה יש שלושה דינים:

א. הרחקה מצואה עצמה. התורה צותה "והיה מחניך קדוש", ולכן אסור שתהיה צואה במחנהו. כשהצואה ברשות אחרת אין צריך להרחיק ממנה, וכשהיא ברשותו צריך להרחיק ד' אמות.

ב. הרחקה מראיית צואה. כשהצואה לפניו צריך להרחיק מלא עיניו, לדעת הרשב"א מדין דאורייתא של "לא יראה בך ערות דבר", ולדעת הרא"ש מדין "והיה מחניך

¹ נפקא מינה זו היא לדעת השו"ע [סי' עה סע' 1] הפוסק שעצימת עינים מול ערוה מועילה, ולא לדעת הפוסקים [ב"ח, מג"א סק"ט, ט"ז סק"ב] הסוברים שעצימת עינים אינה מועילה [מחלוקתם הובאה 244]. המגן אברהם [סק"ח] מחדש שאם הצואה ברשות אחרת מועילה עצימת עינים לכולי עלמא, אך האליה רבה [סק"ח. מובא במשנ"ב סק"ד] חולק ומצריך החזרת פניו.

² לכאורה היה נראה שדינו של ריח זה אינו גרוע מריח רע שאין לו עיקר, וצריך להרחיק לקריאת שמע עד מקום שכלה הריח, אך מפורש בדבריהם של תלמידי רבינו יונה, שכשם שהפסקה מועילה לצואה עצמה כך היא מועילה גם לריח רע, ויכול לקרוא קריאת שמע אף כשמריחו.

קדוש" [הפרי מגדים מסתפק אם החיוב להרחיק מלא עיניו הוא מדאורייתא או מדרבנן]. לדעת הרשב"א צריך להרחיק אפילו כשהצואה ברשות אחרת, ולדעת הרא"ש רק כשהצואה ברשותו.

ג. הרחקה מריח של צואה. בדין זה יש שתי הבנות:

1. ריח רע מוגדר כצואה עצמה, וכל מקום שיש בו ריח רע נידון כמקום שיש בו צואה.
2. ריח רע שיש לו עיקר אינו מוגדר כצואה אך הוא פוגם בקדושת המחנה, וצריך להרחיק עד מקום שכלה הריח.

הלכה

השו"ע [סי' עט סע' א-ב] פוסק שצריך להרחיק מצואה ד' אמות, וכשהיא במקום הגבוה עשרה או נמוך עשרה, או כשהיא בבית אחר, אינו צריך להרחיק. המשנה ברורה [סקי"א] מביא מחלוקת אחרונים אם בנוסף לגובה עשרה צריך גם ד' על ד' כדי להגדיר את מקום הצואה כרשות אחרת.

השו"ע [סי' עט סע' ב] מביא את מחלוקת הרא"ש והרשב"א לענין ראיית צואה הנמצאת ברשות אחרת, ואינו מכריע ביניהם [עיין ביאור הלכה שם ד"ה אבל]. המשנה ברורה [סקי"ד] מביא מחלוקת אחרונים אם מועילה עצימת עינים כשהצואה ברשות אחרת, ופוסק להקל בשעת הדחק.

השו"ע [שם] פוסק, שצריך להרחיק ד' אמות ממקום שפסק הריח, ואף אם הריח ברשות אחרת, צריך להרחיק למקום שאין בו ריח רע [עיין משנ"ב סקי"ז, אם צריך ד' אמות ממקום שכלה הריח].